

Niels Engelsted

Psykologisk Laboratorium, Københavns Universitet

Det intentionelle versus det funktionelle

“Det er altså ikke så let at få fat i de rigtige mønstre, morfar”, sagde Jenni forleden, da jeg under en klar nattehimmel igen forsøgte at lære hende de vigtigste stjernebilleder. Det har hun jo helt ret i. Jeg husker, hvor svært det var for mig selv. Men vi blev enige om bare at blive ved. Sådan også her. Med disse indledningsord har jeg anslået en polemisk tone, som jeg mener er i targetartikel-formatets ånd. Jeg har længe ment, at lidt kammeratlig armbøjning kunne højne diskussionerne i dansk psykologi, og hilser lejligheden velkommen.

Preben Bertelsens targetartikel *Den frie vilje - almenpsykologisk, terapeutisk og moralsk set* (Bertelsen, 1997) er omfattende i sit sigte og sin opbygning. Jeg skal i denne kommentar begrænse mig til det almenpsykologiske, og min læsning af artiklen er selektivt styret af dette formål. Almenpsykologiens mest grundlæggende spørgsmål er naturligvis dette: *Hvad er i grunden det psykiske?* Og netop dette spørgsmål synes at være centralt i targetartiklen.

Lad os først minde os selv om, hvorfor dette spørgsmål volder store problemer. Det gør det, fordi de psykiske fænomener, som vi hver især kender dem og beskriver dem i dagligsproget, meget dårligt eller slet ikke lader sig oversætte til det sprog eller begrebsapparat, der siden fysikkens sejrsmarch i 1600-tallet er blevet normen for videnskabelig forklaring. Kløften mellem Diltheys *Naturwissenschaft* og *Geisteswissenschaft* er aldrig blevet lukket. Og fordi dens primære opgave - *at naturalisere det psykiske* - har forekommet uløselig, er almenpsykologien internationalt forsvundet som arbejdende disciplin. Problemstillingen er stort set overladt til kognitivistiske filosoffer. Men ikke i Danmark, hvad Bertelsens artikel er et eksempel på. Den omhandler netop det psykiskes placering i den naturlige verden.

Hvis spørgsmålet om det psykiskes placering i den naturlige verden er et grundlæggende almenpsykologisk spørgsmål, så stilles der to krav til dets besvarelse. For det første skal *det psykiskes egenart fastholdes* over for forsøg på naturvidenskabelig eller quasi-naturvidenskabelig reduktion. Naturaliseringen må ikke bringe det psykiskes egenskaber til at forsvinde. For det andet skal den vise, hvorfor eller *hvordan disse egenskaber er naturlige*, dvs. opstår og optræder i den af naturvidenskaben beskrevne materielle verden på en selvfølgelig måde. De psykiske egenskaber må ikke gøres over-naturlige. Hvordan man finder en beskrivelse, der både er valid eller ikke-reduktionistisk og samtidig naturlig eller ikke-dualistisk, har vist sig overvældende vanskeligt. Med enkelte undtagelser har så godt som alle bud været enten reduktionistiske eller dualistiske. Reduktionismen og dualismen udgør det psykologiske problems *Scylla* og

Charybdis.

Hvis man ikke kan navigere lige igennem, er det bedste måske at zigzagge, så man i det mindste rammer begge skær. Det er René Descartes' klassiske løsning, når han forestiller sig dyrene som naturbundne funktionelle maskiner og mennesket som en tilsvarende maskine, der i tillæg har den reflektive bevidstheds nådegave. *Og det syntes præcis at være den løsning, som Bertelsen adopterer i targetartiklen*. Kort fortalt fremstiller Bertelsen en hierarkisk model bestående af to etager, “hvor de deterministisk betonedede psykologiske teorier angår de nedre lag i psyken, mens de liberalistisk betonedede psykologiske teorier angår de øvre lag (s. 4f)”. Altså en underetage, som mennesket deler med dyr - “pattedyr, fugle, insekter, ja, de mindste encellede dyr”, ja, sågar med “termostater” (s. 8), og en overetage, der er helt dets egen. Den første markerer den kropslige indlejretheds ufrihed, mens den anden markerer den menneskets frihed, som Bertelsen er på jagt efter.

Bertelsen kalder den første *funktionel virksomhed*. Den er karakteriseret ved “rent kropsligt virkende tilstedeværende indlejrethed i de træk og egenskaber ved vores tilværelse, som har biologisk og kropslig betydning og værdi for os (s. 18)”. Disse “livsytringer” er “blinde” og “ubegrundede”, omend “biologisk afstemt rettede” (s. 8). De modsvarer de psykologiske teorier, der netop undersøger organismerne i deres kausale forbindelser, dvs. “indspundet i årsagskæder, som vi ikke selv er herrer over (s. 5).”.

Den anden kalder Bertelsen *intentionel virksomhed*. Den er karakteriseret ved “reflekterede, viljede, begrundede formål” og dækker virksomhed, “der har en begrundet hensigt (s. 8)”. Her er organismen ikke bare “reagerende og tilpasningsdygtig, men ... reflekterer over, vælger imellem, begrunder, ja måske endog skaber sine egne formål (s. 8).” Der er tale om “en eksistentielt, frit villende og refleksiv intentionalitet (s. 19)” “Dvs. dette, at vi er bevidste om os selv (s. 12)” og “dette at selvet, til forskel fra at fungere optimerende, begrunder sine handlinger i sine mål for sin selvudvikling og udvikling af tilværelsen (s. 12).” Og dette modsvarer psykologiske teorier, der undersøger hvordan “selvet skaber sine tilværelsesprojekter (s. 12)”

De to etager er på en måde en parafrase af Diltheys klassiske distinktion. Underetagen er den naturalistiske psykologis gebet, mens overetagen tilhører den humanvidenskabelige psykologi. Men Bertelsens beskrivelse af de to forståelsesmåder er alligevel temmelig værdifuld. Han kalder dem henholdsvis *den fænomenologisk-eksistentialistiske tilgang* og *den analytisk-funktionalistiske tilgang*. Bertelsen har en fin formulering af forskellen, idet han

siger, at i den fænomenologisk-eksistentiale tilgang betones, "at vi først og fremmest *skaber* de væsentligste forbundetheder selv", mens der i den analytisk-funktionalistiske betones, "at vi først og fremmest er *stedt* i forbindelser." Denne forskel mellem det at være *stedt i forbindelser* og det at være *aktivt forbundet* modsvarer det at være *kausalt* forbundet og det at være *intentionelt* forbundet. Begrebet *intentionalitet* er indført af Franz Brentano (1874) for det fænomen, at noget kan henvises til noget eller være *om* noget (*aboutness* med et godt engelsk udtryk). Brentano opfattede netop intentionalitet som kendetegnet på det psykiske. Forskellen på de to tilgange kommer også til udtryk i det, som Charles Taylor (1964) benævner henholdsvis *kausal handleteori* og *kvalitativ handleteori*.

Dette er en distinktion, som dansk almenpsykologi har tilegnet sig. Der er almindelig enighed om, at det særlige ved det psykiske skal søges i en særlig slags forbundethed. Hermed opfylder dansk almenpsykologi den første opgave at fastholde det psykiskes egenart og ikke bortreducere det i et net af kausalforbindelser. Hvilket vi genfinder i targetartiklen, hvor den fænomenologisk-eksistentiale tilgang fremhæves eller stilles over den analytisk-funktionalistiske. Er der enighed herom, så er der forskellige opfattelser af, hvordan denne særlige forbundethed skal forstås. Det udtrykker Bertelsen, når han skriver om sin opfattelse, at den "baserer sig ... på den samme opfattelse af forbundethed som grundkategori, som er udbredt i dansk almenpsykologi. Men (den) ... adskiller sig dog fra disse med dens antagelser om hierarkisk organisation (note s. 16)." Dvs. det cartesianske koncept.

Mine kommentarer er naturligvis motiveret af, at jeg er af en anden opfattelse end Bertelsen. Ikke sådan at jeg et øjeblik betvivler, at mennesket har de *særlige* egenskaber, som det nu engang har, og som Bertelsen har mødt i terapilokalet og læst om hos Sartre. Tværtimod er jeg af den opfattelse, at mennesket virkelig er særligt, og fordrer en særlig forklaring (se f.eks. Engelsted, 1984). Men forklaringen på det særligt menneskelige er efter min overbevisning ikke identisk med forklaringen på det grundlæggende psykiske. Og hvis det er rigtigt, så berøver man sig muligheden for at forstå det særligt menneskelige, hvis man foretager en sådan identifikation, da der ikke er grund til at tro, at man kan forstå det særligt menneskelige uden at forstå det grundlæggende psykiske. Der er med andre ord ting at forstå.

Men hvad er så det grundlæggende psykiske? Ja, det er med stor sandsynlighed en særlig forbundethed, der udmærket indkredses med henvisning til det *fænomenologiske* og *eksistentielle*, idet der med disse begreber peges på, at et psykisk væsen er rettet mod noget (intentionalitet, traditionelt et andet udtryk for det fænomenologiske) og er kastet ud (eksistens) i et eget projekt, hvor det selv er virkende årsag (se Engelsted, 1994a). Hermed er distinktionen mellem det intentionelle og det funktionelle også af helt afgørende betydning for mig, samtidig med at jeg kan bifalde, når Bertelsen - bekymret over en mulig dualisme hos Taylor - skriver, at han vil "forsøge på vise, at det kausale [funktionelle] og det kvalitative [intentionelle] altid er to sider ved enhver handling (note s. 15 - mine parenteser)."

Det, jeg imidlertid afviser, er, at disse to sider kan

stakkes som en underside og en overside, der samtidig kommer til at udgøre et *horisontalt* snit mellem mennesket og de andre dyr. Selv om konceptet har været favoriseret siden Platon, og også findes repræsenteret i aarhusiansk almenpsykologi, så er det simpelt hen ikke dybt nok. I hvert fald ikke, hvis man ikke er ægte platoniker, hvad Bertelsen næppe er. Det grundlæggende psykiske kan ikke forklares med hans systemteoretiske overvejelser over, hvordan "en udvikling af organismerne til stadigt mere komplekse former øger antallet af organiserende frihedsgrader (s. 25)." Hvilket i sidste ende vel skal forstås sådan, at når *hjernen* bliver kompleks nok, så emergerer det psykiske. Om hjernen er der bestemt mange gåder at løse, men med al respekt for moderne kvantemekaniske og kaosteoretiske spekulationer, så er det næppe gåden om det psykiske, blot gåden om hjernen. Den helt legitime systemteoretiske (og kognitivistiske) forståelse af hjernen, kan i øvrigt næppe opfattes som andet end *funktionalistisk*. Jeg må derfor forstå Bertelsen sådan, at når *det funktionelle* bliver komplekst nok, så popper *det intentionelle* op som en helt ny kvalitet. Det intentionelle er det funktionelles produkt, resultatet af komplekse mekanismer, der ved feed-back (reflektion) virker tilbage på samme mekanismer. Hvis Bertelsen medgiver, at mennesket har udviklet sig fra dyrene, og dyrene kun har funktionel virksomhed, så er der jo heller ingen vej uden om.

Har jeg forstået ham rigtigt, så skifter Bertelsen her fra Descartes til LaMettrie og dermed fra det ene skær til det andet. Det er på sin vis ærgerligt, for Descartes havde i det mindste - som de andre rationalister og Platon - en klar fornemmelse for, at distinktionen mellem det funktionelle og det intentionelle er radikal. (Det er i øvrigt også en erkendelse, der er begyndt at dukke op i den kognitionsvidenskab, der fulgte LaMettries forestilling om mennesket som maskine, og i årtier forgæves har forsøgt at få det intentionelle (mening eller semantik) til at poppe op fra funktionelle processer (syntaks). Se f.eks. Putnam, 1991).

Hvis man tror, at der ud af det kybernetiske og systemteoretiske kan produceres noget, der er principielt forskelligt fra det kybernetiske og systemteoretiske, at der ud af det funktionelle kan produceres noget, der er principielt forskelligt fra det funktionelle, så kan man lagdele kagen, som Bertelsen har gjort. Jeg tror det ikke. *Mine forestillinger er grundlæggende motiveret af den overbevisning, at det intentionelle og det funktionelle udgør radikalt forskellige væsens kategorier*, og selv om funktionalitet og intentionalitet udgør virksomhedens sider på den måde, at ingen intentionel virksomhed kan være uden funktionelle processer, så er distinktionen fundamental og lader ikke den ene side vokse ud af den anden. Men hermed er man også blevet befriet for kompleksitetens byrde, og kan lede efter grunden til det intentionelle i det ganske simple. Det simpleste og mest radikale er at forestille sig, at såvel det funktionelle som det intentionelle er med os fra begyndelsen, og at distinktionen er bevaret fra begyndelsen og således markerer sig *vertikalt* og ikke *horisontalt* i fylogenesen. Hvornår begyndelsen begynder, kan være svært at afgøre, men jeg for min del har ikke kunnet se nogen principiel grund til ikke at udstrække det grundlæggende *fænomenologisk-eksistentielle* helt ned til encellede dyr. Ja, jeg mener, at intentionalitetens naturgrund

ganske simpelt består i det forhold, at alle heterotrofe organismer - i modsætning til de autotrofe planter - ved egen kraft må opsøge deres føde. Der er tale om et *udvalg* i Mammens forstand (se Mammen, 1983), men i en langt mere basal betydning. Dette synspunkt er i årenes løb blevet udviklet (se Engelsted, 1989a, 1989b, 1994b, 1997), og Bertelsen refererer til det i targetartiklen.

Nu er det indlysende, at to opfattelser, der nok er enige om at knytte det psykiske til det intentionelle, men ser det intentionelle som henholdsvis en basal animalsk egenskab og en unik menneskelig egenskab, er modstridende. Man skulle derfor forvente, når man nu bliver inddraget, at Bertelsen ville fremføre kritiske argumenter, der kunne begrunde, hvorfor det er ham, der har ret. Det sker ikke. I stedet rekrutteres man slet og ret til Bertelsens system og gøres til repræsentant for det *analytisk-funktionelle!!!* Og det er en ringe trøst, at Bertelsens beskrivelse af det funktionelle er inklusiv og gummiagtig.

Hvis vi sammenstykker beskrivelsen af den funktionelle virksomheds niveau - og "der er knap nok tale om psyke på dette niveau (s. 17)" - så får vi et billede af "et system" - "sat i forbindelsesformer, der altid er givet på forhånd", og hvis "dynamik hidrører fra et funktionelt apparat med funktionsmåder, der er givet på forhånd s. 12)" - men som "udviser en grad af tilpasningsdygtig reaktion over for sine omgivelser" på samme måde som "termostater". "Det er ... under funktionalismens synsvinkel svært at skelne mellem mennesker, insekter og termostater ved andet end kompleksiteten i deres funktionsdygtighed (s. 8)." Organismer kan søge, hvilket "initieres og reguleres funktionelt af dens elementære psykiske organisation (på sin side initieret og konstitueret af mere elementære biologisk-psykologiske processer som f.eks. fald i blodsukker.)" Kort og godt, organismen "går igang med at søge, når den er sulten - sådan er den nu engang indrettet s. 19)". Bertelsen skriver: "En sådan søgen er målrettet, endda rettet mod mål, som er ude af sigte, og dermed har psyken på dette niveau en grad af intentionalitet (s. 19)." Vel, vel! Bertelsen kalder det tilmed *1. ordens intentionalitet*. Men *1. ordens intentionaliteten* er ikke den grundlæggende intentionalitet, ja, det er slet ikke rigtig intentionalitet. Det er bare "*funktionel intentionalitet*, ikke en eksistentielt, frit villende og reflektiv intentionalitet (s. 19)". Dette - af Bertelsen kaldet *2. ordens intentionalitet* - er den rigtige intentionalitet.

Jeg medgiver gerne, at der findes en *2. ordens intentionalitet*. Ja, jeg tror endda, at det er en *3. ordens intentionalitet*, der er særlig for mennesket. Men det gør ikke *1. ordens intentionalitet* til en mindre genuin species af intentionalitet, og slet ikke til en funktion. Husk nu: der er *altid* funktionelle processer involveret ved intentionalitet, men det bør ikke give anledning til forveksling. Spørgsmålet er derfor, om ikke Bertelsen har anbragt mere i den funktionelle kategori, end den kan holde til? Kan man virkelig overbevise sig selv om, at *søgen* - for ikke at tale om den "legende, forsøgende og nysgerrig erfaringsgivende virksomhed", som Bertelsen tilstår dyrene - er uskueligt fra de vekselvirkninger, en termostat indgår i? (s. 19f)

Bertelsen har en smuk beskrivelse, hvor valg og vilje "hverken ligger i noget indre eller ydre, men i selve den aktive forbundethed. Jeg vælger, og jeg vil *i og med*, at jeg handler.

Mine begrundelser ligger i min aktive forbundethed, som mit *begrundende* intentio og *begrundende* intantum (s. 27)." Heri er jeg fuldstændig enig. Udsagnet udtrykker præcis min opfattelse af intentionalitet, og modsvarer en *naturaliseret* udgave af Brentanos intentionalitet. Med mindre de mange personlige pronominer skal tillægges en særlig semantisk betydning (i stil med det cartesiske ego), vil jeg derfor mene, at udsagnet har gyldighed for søgende protozoer. Her bakker Bertelsen imidlertid ud, fordi protozoer og dyr i almindelighed handler blindt og ubegrundet, dvs. ureflektet, ubevidst og ikke "bestemt af de grunde mennesket frit villende giver sig selv (s. 4)." Den heftige insisteren på disse reflektive træks kardinalitet i forståelsen af det psykiske efterlader en mistanke om, at Bertelsen - selv om han approprierer Husserls termer - i virkeligheden ikke har Brentanos intentionalitet i tankerne, men en helt anden. At der med andre ord er ekvivokalitet på spil.

I almindelig engelsk tale betyder 'intention' hensigt. Når man i dagligsproget handler 'intentionel', så er der ikke kun handlingen (der altid som handling er hensigtende), men også en særlig ekstra kvalificering af handlingen, nemlig hensigten, der som regel forstås som en mental instans. På dansk ville man udtrykke den samme betydning med udtryk som 'forsætligt', 'tilsigtet', 'med vilje', 'bevidst' eller 'med overlæg.' Det er som regel denne betydning, der er *default*, når psykologer taler om intentionalitet (se Heckhausen, 1991). Det er ret klart, at intentionalitet som *aboutness* og intentionalitet som *overlæg* ikke er det samme. Alligevel er forveksling almindelig. Som John Searle skriver:

"A ... sort of confusion for English speakers is to suppose mistakenly that 'intentionality' as a technical notion in philosophy [altså Brentanos intentionalitet] has some special connection with 'intending' in the ordinary sense, in which, for example, one intends to go to the movies tonight. Intending in the ordinary sense is just one form of intentionality...(Guttenplan, 1995: 380)."

Nu skal man ikke altid holde sig de angelsaksiske filosofers anvisninger efterretteligt, men her forekommer det relevant. Det er nemlig indlysende, at det netop er det tilsigtede og det overlagte, der er i fokus i Bertelsens forståelse af det rigtigt psykiske. Man aner derfor følgende (uoverlagte) tankefigur: Brentano siger, at intentionalitet er det psykiskes kendetegn. Ved intentionalitet forstår vi overlæg. Altså finder vi det psykiske, hvor vi finder overlægget. Og videre (polemisk naturligvis): Hvor vi har det psykiske som noget overlagt, må vi også have noget underlagt. Det levende må derfor have to lag. Og dette fører naturligt til den cartesiske opfattelse af to etager: den naturgivne underetage (nu kaldet det funktionelle) og den bevidste psykes overetage (nu kaldet det intentionelle). Tilføjer vi en teskefuld verifikationisme (helt i overensstemmelse med Descartes metodiske tvivl), så må vi sige, at det kun er hos sprogbrugende væsener, at vi med sikkerhed kan konstatere bevidste hensigter, idet de er de eneste, der kan sige noget om deres handlinger. Altså er mennesker de eneste, der har ægte intentionalitet og derfor

ægte psyke. Til nød kan vi tolke højere dyrs adfærd på en sådan måde, at vi tør tilskrive dem en slags overlæg. Hermed kan snittet mellem det ægte psykiske og det blot funktionelle flyttes lidt ned ad den fylogenetiske stige. Denne tanke syntes f.eks. at ligge til grund for Henrik Poulsens overvejelser over 'instinktpsyken' (se Poulsen, 1991), og det er muligvis et forlæg for Bertelsen

Denne tolkning giver god mening til Bertelsens ellers kryptiske fremhævelse af "selvforglemmelse og hengivelse", som det væsentlige dyrene mangler (s. 17). Umiddelbart skulle man nemlig tro, at disse træk - som det modsatte af det overlægte - var dyrenes sørgelige lod. Men ihukommende Hegels tankefigur *negationens negation* indser vi, at selvforglemmelse netop forudsætter, at der er en selvbevidsthed at glemme, at hengivelse forudsætter, at der er forbehold og overlæg at give slip på. At give sig hen er derfor ikke det samme som den udleverethed, der kendetegner dyrene. Dette er rigtig nok, og det er troligt, at netop denne negering spiller en vigtig rolle i den terapeutiske behandling af visse - måske eksistentielt betonede - forstyrrelser, og at det er afgørende vigtigt at gøre opmærksom herpå. Spørgsmålet er bare, hvorfor almenpsykologien skal undgælde for dette ædle formål? Og det gør den, hvis Bertelsen for at få sin 2. ordens intentionalitet op at stå, slår 1. ordens intentionaliteten i hartkorn med det funktionelle. Det er simpelthen at tabe den distinktion, vi har kæmpet så hårdt for at fange.

- Mammen, J. (1983): *Den menneskelige sans. Et essay om psykologiens genstandsområde*, København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Poulsen, H. (1991): *Conations*, Aarhus:Aarhus University Press.
- Putnam, H. (1991): *Representation and Reality*, Massachusetts, MIT Press.
- Sorabji, R. (1992): *Intentionality and Physiological Processes: Aristotle's Theory of Sense-Perception*, i Nussbaum, M.C. & A.O. Rorty (eds.): *Essays on Aristotle's De Anima*, Oxford 1992: Clarendon Press, p. 195-226.
- Taylor, C. (1964): *The Explanation of Behavior*, London:Routledge & Kegan Paul.

Referencer

- Brentano, F. (1874): *Psychologie vom Empirischen Standpunkte*, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot.
- Engelsted, N. (1984): *Springet fra dyr til menneske*, København:Dansk Psykologisk Forlag.
- Engelsted, N. (1989a): What is the psyche and how did it get into the world, i Engelsted, N., L. Hem & J. Mammen (eds.): *Essays in General Psychology. Seven Danish contributions presented to Henrik Poulsen*, Aarhus: Aarhus University Press, p. 13-48.
- Engelsted, N. (1989b): *Personlighedens almene grundlag, I & II*, Aarhus:Aarhus Universitetsforlag.
- Engelsted, N. (1994a): Floden og Svømmeren, i Mammen, J. & M. Hedegaard: *Virksomhedsteori i udvikling*, Aarhus:Psykologisk Skriftserie, Aarhus Universitet, s. 23-42.
- Engelsted, N. (1994b): Værdi, verden og virksomhedsteori, i *Psykologi i et jubilæumsperspektiv*, Aarhus: Psykologisk Institut, Aarhus Universitet.
- Engelsted, N. (1997): Fortsatte betragtninger over Ψ , I: Preben Bertelsen, Lars Hem, Jens Mammen (red.) *Erkendelse, Stræben, Følelse. Ti bidrag til almenpsykologien*, Aarhus:Aarhus Universitetsforlag.
- Guttenplan, S. (ed.) (1995): *A Companion to the Philosophy of Mind*, Oxford:Blackwell.
- Heckhausen, H. (1991): *Motivation and Action*, Berlin:Springer-Verlag.